

ברכת מעין שבע במנינים שבחוצות

פתיחה

מצב חדש נהיה בעולם בעוה"ר, שבימים אלו שפרצה המגיפה הנוראה ל"ע, ונסגרו כל בתי הכנסיות בכל העולם. אכן מאחר ר"ח אייר, ב"ה זכינו בארה"ק לרווחה במקצת, והותרו מנינים בחוצות – בחניונים, בחצירות, וכדו'. התעוררה השאלה, בליל שבת, האם ניתן לומר ברכת "מעין שבע". לכאוי אין לנו מסורת בשאלה כזו, וממילא נשמעו דעות שונות, כל אחד לפי הרגשת לבו, ולא ראיתי שום תשובה ערוכה ומנומקת במקורות בנידון זה. ולכאוי על כזה נאמר "ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש", אע"פ שאינני ראוי לכך. ואכן בס"ד ראיתי שכזה כבר היה מעולמים, ויש לנו מסורת מאחד מגדולי הפוסקים ז"ל בנידון זה [והביאו הברכ"י לדינא], ולא נודע הדבר ברבים. גם בסברא בהבנת גדרי דין זה ובעיקר בדעת ה"ט"ז, עלה לענ"ד לדינא כהוראת אותו פוסק גדול ז"ל. חילקתי את הדברים לשני חלקים: "חלק א – ליקוט פוסקים ומנהגים" ו-"חלק ב – העמקה בהבנת גדרי הדין".

חלק א – ליקוט פוסקים ומנהגים

מבואר בשולחן ערוך (סימן רסח סעיף ו'): "אין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים, דליכא טעמא דמאחרין לבא שיהיו ניזוקין". אמנם יש מהפוסקים הקדמונים שחולקים ולדעתם מברכים אף בבית החתנים ואבלים, וכתב המ"א (ס"ק יד): "ובמקום שנוהגין לאמרה אין למחות בידם (רלב"ח)", ודוקא "במקום שנוהגין לאמרה" אין למחות, וכמבואר היטב במקורו של המ"א בתשובת המהרלב"ח (ס"י קכא), ז"ל: "הרי נראה מעדות אלו הרבנים הנזכרים שהמנהג הוא קדום שלא לומר אותה בבתי חתנים ובבתי האבל, וחייבים אנחנו לקבל עדותם במקום שאין מנהג לפחות, ולכן אני אומר שבמקום שיש מנהג קבוע לאומרם, אין לשנות ממנהגם, ויש להם אילן גדול לתלות עצמם בו, ה"ה הרב הגדול בעל אורחות חיים שכתבתי. אמנם בעיר חדשה או בעיר שיש להם ספק במנהג אין לאומרה להנצל מעונש ספק ברכה לבטלה וכו'". ומשמע בהדיא בדברי המ"א שבמקום שאין מנהג קבוע לאומרו, צריך למחות.

אמנם מקיל ה"ט"ז (ס"ק ח) בבתי הכנסת הזמניים שנקבעו בימי היריד, ז"ל: "ומ"מ נראה דאותן שקובעים מקום להתפלל על איזה ימים כמו שרגילים לעשות בירידים זה הוה דומה לבית הכנסת קבוע ואומרים שם ברכה זו". ומוסיף המ"ב (ס"ק כד, בשם שכנה"ג והא"ר) תנאי באופן זה: "אבל כשיש קביעות על איזה ימים ויש ס"ת אצלם וכמו בירידים דומה לבהכ"נ קבוע ואומרים".

ונראה לכאוי שמחמת שני טעמים שאין לדון מנייני החוצות כמו לביהכ"נ הזמני של היריד: (א) המנינים הנהוגים היום בזמן המגיפה, שמתפללים בחניות רכב, במדרכה, ברחוב, ובגנים, הוא רחוק מלהיות "דומה לבהכ"נ קבוע" אף אילו לא הותנה שיוקבע שם ספר תורה. (ב) לפי פסיקת המ"ב שצריך שיוקבע שם ספר תורה, פשוט שאין הספר תורה שבבנין הסמוך שמורידים לשם בשעת קריאת התורה, נחשב כיש שם ס"ת¹.

¹ ת"ח אחד שליט"א טען לי שלדעתו אכן נחשב כמו שיש שם ס"ת. וטעמו עמו: "ענין הס"ת שנקט המ"ב הוא רק כדי לחזק את הקביעות", ואם כן סגי בנגישות קבועה לס"ת עבור קביעות המנין. והשבתי לו: סברתך לטעם של תנאי ס"ת, אכן מדויק לכאוי בלשון הא"ר, שהוא המקור של המ"ב, שבאר הא"ר: "דבלא ספר תורה לא מיקרי קבוע". אמנם בדברי הא"ר בסמוך לפני כן, משמע שממשיך בזה את סברת השכנה"ג, ומוכח בדברי השכנה"ג [שמעתיק הא"ר בקיצור הא"ר במשפט לפני פסקו הנ"ל] שאין ענין הס"ת כדי לחזק קביעות, שהרי נסתפק: "ויש להסתפק היכא שיחיד א' מקדיש ס"ת לב"ה, והמנהג להעמיד הס"ת בבית המקדש כמו ה' או ז' ימים, ומביאים ס"ת אחרים לכבוד הס"ת, ומעמידין אותה בבימה שמתקנין להם, ולכבוד התורה מתפללים שם ערבית שחרית ומנחה עד הוליתו אותו לבית הכנסת, ורוב הפעמים מתפללין שם שבת ערבית שחרית ומנחה, אם אומרים ברכת מעין שבע, דאפשר דלא הוצרכו לומר שאין אומרים אותה אלא בבית הכנסת, אלא לאפוקי כשאין שם ספר תורה, כגון בבית המשתה ובבית האבלים, אבל כל שיש שם ספר תורה אפילו באקראי בעלמא אומרים אותה". מפורש שאין ענין הסה"ת לחזק קביעות, אלא לחשיבות המקום, וכלשון ה"ט"ז "הוה דומה לב"ה קבוע". [וכן מבואר בשכנה"ג בתחילת דבריו, שאף במנין קבוע אין אומרים אם אין ספר תורה, ובדעת הרדב"ז שפסק שאומרים בבית המדרש שמתאספים להתפלל, מבאר השכנה"ג משום קדושת בית המדרש והוא הנקרא "קבוע". אלא שאת דברי

פסק מפורש ב"ש"ת בית דוד" וה"ברכי יוסף" - על הנידון שלנו ממש

הנה כבר היה מצב כימינו ממש לפני כ-300 שנה, במגיפת דָּבָר בשנת תס"ח, ב"ש"ת בית דוד" (או"ח סי' תקלז):

"השנה הזאת שנת התס"ח, מן השמים הרעו לה בסופה פה שאלוניקי כי יצא הקצף מלפני ה' דָּבָר בעיר ויצאו רוב בעלי בתים מן העיר לכפרים שבסביבות מהם, מהם לליואדי, מהם לליגה, ומהם לאורונגי"ק. ויש מי שנסתפק אם אומרים שם בלילי שבתות ברכת מעין ז'..."

ונראה דאין מקום לספק זה, **דפשיטא שאין לאומרה** שם מק"ו שהרי מקומות אלו הם כבית אבל ובית חתנים... דהשתא אפילו בעיר חדשה שאין שם מנהג וכן בעיר שיש בה ספק, פסק הרב (המהרלב"ח סי' קכא) שאין לאומרה משום ספק עונש ברכה לבטלה, כל שכן בעירנו זאת שאלוניקי שמנהג פשוט שלא לומר ברכת מעין ז' בבית חתנים (כהשו"ע סי' רסח סעי' ו'), דוודאי יש לתפוש כמנהגו שלא לאומרה, בכפרים שחוץ לעיר שהתפילה שמתפללים הוא בבית איזה איש מיוחד שהוא ממש כבית חתנים...

ועוד שכן מוכח מדברי מוהרדב"ז (ח"א סי' ת"י) שכתב... דה"ה שאומרים אותה בבית המדרש שמתקבצים שם התלמידים להתפלל, שאין לך **קבע** גדול מזה, ותפילתו של אדם נשמעת שם ביותר עכ"ד. הרי תופס הרב ז"ל לעיקר משום **קבע** ושתפילתו של אדם נשמעת. והכא במקומות הנ"ל אינם לא קבע ולא בית המדרש שהתפילה נשמעת יותר... אם כן בחלקת שדה אחת פשיטא שאין לומר."

הזכיר הבית דוד שני סוגי מקומות שקבעו הגולים מהעיר לכפרים להתפלל שם: א) "בית איזה איש מיוחד (אדם פרטי) שהוא ממש כבית חתנים", ב) "חלקת שדה אחת" שאע"פ שאינו פרטי, "פשיטא שאין לומר", משום "במקומות הנ"ל אינם לא קבע ולא בית המדרש". ופסקו הובא בברכי יוסף (סי' רסח דין ו'): "אין אומרים ברכה מעין ז' בבית חתנים וכו'. וכן אין אומרים אותה אם בורחים מן העיר לכפרים מדבר באופל ומתפללים בכפר." [גם המנחת יצחק (ח"י סי' כא) דקדק פרטים לדינא מתוך תשובת הבית דוד]. התפילות בזמנינו בחצירות, יש בהן שתי החסרונות הנ"ל: הם גם בתוך ברכוש פרטי המיוחד עקרונית לשימושים אחרים (ע"י לקמן יתברר גדר זה יותר), וגם "בשדה" שאין גדרו "קבע".

בדעת הט"ז מדוקדק היטב כשני הגדרים הנ"ל המבוארים בשו"ת בית דוד, ע"י בהמשך "חלק ב – העמקה בהבנת גדרי הדין".

מנהגיהם של החסידים

שמעתי שיש טוענים שכיון שהם חסידים, צריכים להקפיד לומר מעין שבע בכל מצב, עפ"י דעת האר"י ז"ל. ואכן בס' מנורה הטהורה (להרב עוזיאל מייזלש ז"ל מתלמידי הבעש"ט, סי' רסח ס"ק יא) מפורש: "בבית חתנים. ובוזה למדו האחרונים **למנין שאינו קבוע** דאין אומרים. אבל מכוונות האר"י ז"ל החיוב לאומרו **בכל מנין**". והובא בס' לקוטי מהרי"ח, והוסיף "וכן ראיתי הלכה למעשה מכבוד אדמו"ר הגה"ק מו"ה יחזקאל שרגא משינאווא ז"ל."

אמנם משמע לכאוי מס' לקוטי מהרי"ח שלא היה כן המנהג הפשוט אצל כל האדמו"רים וכל החסידים [בבתי חתנים ואבלים שהוא דבר תדיר], שאם היה זה המנהג הפשוט, מהו החידוש שראה אצל האדמו"ר משינאווא. ואכן בשו"ע הגר"ז **מפורש כדעת השולחן ערוך** שאין אומרים בבית חתנים. וכן יש לציין **שהמנחת יצחק**, אע"פ שהיה חסיד וכן רוב רובם של העדה החרדית

השכנה"ג הנ"ל לא הביא הא"ר. ולכאוי משמע בא"ר שהוא ממשיך את הסברא הנ"ל, וכוונתו שאין חשיבות רוחנית למקום כפירוש "קבע" של שכנה"ג.

ונפקא מינא טובא בסברות הנ"ל בטעם תנאי שיהיה שם ספר תורה, שאם הוא מחמת חשיבות הרוחנית של המקום שיהיה דומה לבית כנסת קבוע, אין טעם שיועיל מה שיש סידור וקביעות להביא ס"ת מאיזה בית בסביבה. וכן ע"י בברכי יוסף שמציין לע"י בתשובת דבר משה. ובתשובת דבר משה מוכח שעניין ס"ת הוא מחמת חשיבות המקום, בחינת "לפני ה'", ולא עניין לחזק קביעות למנין. ז"ל הדבר משה שהועתק במנחת יצחק: "ובמקום שיש ס"ת ה"ל כבהכ"נ, נראה דבנ"ד אם יתפללו בשטח שלפני הבית שבו הס"ת בקבע, יש לאומרו, דאותו מקום חשיב כבית שבו הס"ת, כמש"כ מהרי"ל בהל' תפילה גבי נפ"א דבחצר ב"ה כל זמן שפתח ב"ה פתוחה, נופל ומכסה פניו והו' ברמ"א (או"ח סי' קל"א)." וכן מוכח גם בדעת ה"פרי האדמה", הובאה לקמן הערה 6.

ורבניה הם חסידים, אעפ"כ כשמזכיר המנח"י (ח"י סי' כא) את תפילות בהפגנות ברחובה של עיר [עפ"י פקודת הבד"ץ], והציבור ברכו מעין שבע, מבאר הטעם משום שנהגו עפ"י התהילה לדוד [והיינו כשרוב מתפללי ביהכ"נ העבירו את מקום תפילתם שיתפללו יחד במקום אחר, ע"י לקמן], ומנין למנח"י שלא נהגו כן עפ"י האר"י וחסידות. משמע לכא"י שלא מקובל [אצל כולם עכ"פ] לנהוג כן. וכן כתב הפסקי תשובות, שהוא בנש"ק משולשלת אדמו"רי ביאלא: "אמנם למעשה כיון שהוא נגד דברי השו"ע, אין להורות כן אלא לאלו שבכל עניניהם נוהגים עפ"י קבלת האר"י ל"י. משמע שלא נהוג אצל החסידים [עכ"פ לא רובם] לאומרו בבית חתנים ואבלים, שהרי דרכו בספרו להיות חרד לקיים את המנהגים של החסידים שיח"י.

מנהגיהם של הספרדים ותושבי ירושלים

יש טוענים שמנהג ירושלים הוא לומר מעין שבע אפילו בבית חתן והאבל, ולא כדעת השו"ע, על סמך ספר ארץ ישראל להגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל, ומקורו ב"ספר התקנות" (ירושלים)². אמנם לא מבואר בספר התקנות שמברכים אף כשאין מנין קבוע, ואדרבה במקורות המצוינים בספר הנ"ל (ספר התקנות)³ – הובא שהמקור הוא ה"מזבח אדמה" [שהיה ראש"צ בירושלים לפני כ-250 שנה]. ושם מפורש שאין אומרים מעין שבע בירושלים אלא במנינים הקבועים להתפלל כל לילה, ואינו מחדש אלא שלא הצריכו ספר תורה במקומות שיש מנין קבוע לערבית⁴. [והשלמי ציבור (דף קצח) שצויין בס' התקנות] והשדי חמד מעתיקים כדבריו⁵.

ועוד מבאר המזבח אדמה שם טעם בנגלה למנהג ירושלים הנ"ל שהוא משום הקדושה המיוחדת של ירושלים⁶, דהיינו בין החומות של העיר העתיקה. וכן מובא בשם מרן הגרש"ז אורבך זצ"ל. וכן מוכח עכ"פ כאחת משתי הטענות הנ"ל בדעת המנחת יצחק⁷. ואין צריך לומר שאין מנהג כזה בשאר ארץ ישראל.

וכן צ"ע לומר שכן מנהג הספרדים, שהרי הספרדים בירושלים בזמן המזבח אדמה וכו' נהגו לומר "מעין שבע" דוקא במנין קבוע להתפלל ערבית כל לילה, ומבואר שהנהגתם היתה עפ"י הסוד⁸. והנהגים עפ"י השו"ע, אין צ"ל שצריכים קבע.

² (עמ' כז אות ג), ז"ל: "בירושלים אומר הש"ץ ברכת מעין שבע בתפילת ערבית גם בבית שאין שם ספר תורה ואינו מקום קבוע לתפילה, ולא כבשאר דוכתי (ע"פ הנאמר בטוש"ע סי' רסח סעי' י), והוא מתקנות ירושלים (ספר תקנות ירושלים סימן מז)."

³ הנה צילום מס' התקנות הנ"ל: **כו. ד. בענין ברכה מעין ז' המנהג פשוט לאומרו בכל מקום שמתפללים אף שאין שם ס"ח. כרח מזבח אדמה ד' ב' ע"כ וכרח של"ך ד' קל"ח ע"כ;**

⁴ ז"ל המזבח אדמה (סי' רס"ח): "אמנם פה עה"ק ירושלים ת"ו מקרב שנים נהגו ברוב המקומות שמתפללים כל לילה, לומר בו ברכה מעין שבע, אפילו שאין שם ספר תורה". והמזבח אדמה לשיטתו קאי, שבספרו פרי האדמה (הל' תפילה פ"ט הי"י) דקדק שאף במנין קבוע צריך גם ספר תורה, כדי לברך מגן אבות.

⁵ כן מובא בשם השדי חמד בס' לקוטי מהר"ח: "ועי' בשד"ח דבירושלים נהגו שבמקומות שמתפללים בכל לילה, לומר מעין שבע אע"פ שאין שם ס"ח".

⁶ מבאר המזבח אדמה במנהג ירושלים שנוהגים לאומרו ללא ספר תורה: "אפילו לדעת מרן וכל הפוסקים י"ל דבעה"ק ירושלים ת"ו דהוי יותר מבית שיש בו ספרים שכתב השי"י (סי' קל"א הגהת ב"י אות ר')... בענין נפילת אפים בבית שיש ספרים סמך לנפול על פניו".

⁷ שבאר המנחת יצחק הטעם שברכו "מעין שבע" כשהתפללו ברחובה של עיר בירושלים, אינו אלא משום שסמכו על חידושו של התהילה לדוד (ע"י לקמן). מוכח שפשוט למנחת יצחק שאין מנהג ירושלים לברך מעין שבע אף ללא מנין קבוע, עכ"פ מחוץ לחומות.

⁸ אכן כתב הבן איש חי (שנה שניה פרשת וירא אות י) "יש בה צורך גדול ע"פ הסוד... לכן גם אם מתפללין ציבור בבית חתנים ואבלים וכיוצא שאין שם ס"ח, חייבין לומר ברכה מעין שבע, וכן פשט המנהג בעה"ק ירושלים לאומרה בכל מקום שמתפללים בעשרה אע"פ שאין שם ס"ח, וזה המנהג נתפשט מזמן רבינו הרש"ש ז"ל, וכמ"ש בספר פרי האדמה". אבל צ"ע, שהרי בס' פרי האדמה [מזבח אדמה] שמציין הבן איש חי, מפורש היטב שלא נהגו כן אלא "ברוב המקומות שמתפללים כל לילה" (דבריו הועתקו בהערה 5 למעלה), ומסיים המזבח אדמה "באמרם כי ע"פ הסוד כן ראוי להיות", משמע שאין הנהגת הסוד אלא במנין קבוע. וכ"כ השלמי צבור כלשון המזבח אדמה: "ופה עה"ק ירושלים ת"ו מקרב שנים נהגו ברוב המקומות שמתפללים כל לילה, לומר בו ברכה מעין שבע, אפילו שאין שם ספר תורה, באמרם כי עפ"י הסוד ראוי להיות". וכמו כן צ"ע על כף החיים (סי' ק) שכתב בשם השלמי ציבור שאף ללא קביעות אומרים, ומפורש בשלמי ציבור "נהגו ברוב המקומות שמתפללים כל לילה". אכן דוק שהכף החיים לא כתב שכן מנהג ירושלים.

חידושו של התהילה לדוד

חידוש התהילה לדוד (סי' רס"ח סק"ג) דאם כל הצבור או רובא מתפללין בבית אחר שלא בביהכ"נ מאיזה טעם, אומרים ברכה א' מעין שבע, דבזה שיך שפיר הטעם דמאחרין לבוא. וכתב המנחת יצחק (ח"י סי' כא) שעל סמך זה, נהגו בירושלים לברך מעין שבע במחאות ברחובה של עיר. וסברתו מובנת, שהמנין הקבוע יחד עבר למקום אחר באופן אקראי, גם במקום זה נשאר דינו כמנין קבוע. [ואין מציאות כזו מצויה כ"כ עכשיו, אלא כל אחד מתפלל במנין קטן ע"י ביתו]. אכן הוא חידוש גדול, שמועילה מעלת המנין הקבוע, ולא הצריך מעלת מקום קבוע. עי' לקמן "חלק ב - בהעמקה בגדרי הדין".

חלק ב – העמקה בהבנת גדרי הדין

יסודות הריב"ש

כמקור לדין של השו"ע שאין מברכים מעין שבע בבית חתן ואבל, הובאה בית יוסף תשובת הריב"ש (סי' מ): "ואם אין אומרים אותה בבית חתנים ובבית האבל לפי שמתחלה לא נתקנה אלא בבית הכנסת, שהיו הכל באין שם ושהיתה בשדה במקום סכנת מזיקין. וכן אין מקדשין ואין מבדילין שם ומקצרין בהרבה דברים". ומשמע בריב"ש שאין הגדר למעשה תלוי בטעם של מאחרים, אלא "לא נתקנה אלא בבית הכנסת... וכן אין מקדשין ואין מבדילין שם", שזו היתה תקנה ל"בית כנסת" כמו קידוש והבדלה הנאמרים בביהכ"נ [גם כאשר אין הטעם]. ומוכיח הריב"ש שבית חתנים ואבלים אינו כביהכ"נ בתקנת "מעין שבע" כפי ש"אין מקדשין ואין מבדילין שם".

ואע"פ שהובא בבית יוסף מקור נוסף לדין זה, מספר המנהגות, ושם לא הוזכר גדר "בית כנסת" אלא משמע שהדין תלוי אם במקום כזה יש חשש מאחרים, הרי **דעת הט"ז** [שגדירו למעשה בדין זה נתקבלו להלכה ע"י המ"ב] מבוארת היטב (סי' רסח ס"ק ח) כגדר הריב"ש הנ"ל "לא נתקנה אלא בבית הכנסת". ו"ל הט"ז: "והכלל בזה דלגבי דידן אין צריך כלל לומר אותה אפי' בביהכ"נ קבוע דאין סכנה כמ"ש בטור, אלא משום דכבר תקנוה במקום סכנה עדיין עושין כן [היינו "בביהכ"נ קבוע", כפי שמבואר בתחילת המשפט]... דהא בחתנים יש מנהג קבוע טפי להתפלל במנין, ואפילו הכי אין הדין כמו בביהכ"נ קבוע לענין זה [אין שום טעם בזה לומר ש"מנהג קבוע להתפלל במנין אצל חתנים" יהווה סיבה לחשש מאחרים יותר מכל מנין אקראי, אבל יש סברא ש"מנהג קבוע להתפלל במנין אצל חתנים" יחשב בגדר "קבוע" להחשבת המנין]... נראה דאותן שקובעים מקום להתפלל על איזה ימים... הוה דומה לבית הכנסת קבוע ואומרים שם ברכה זו". בכל סברותיו של הט"ז, אין הנידון אם במציאות יש חשש מאחרים, אלא אם נחשב דומה לביהכ"נ.

אמנם לא מבואר בריב"ש - מהו המאפיין הקובע שיהיה שם "בית כנסת" או לא בתקנות אלו. ואין לומר דבעינן קדושת בית כנסת דוקא, שהרי בכל ישראל נהוג שבהרבה מקומות מתפללים שאין שם קדושת בית כנסת ונוהגים כולם לברך מעין שבע.

וכדי ליישב את דברי הבן איש חי, צריך לומר שדעתו עפ"י נגלה כדעת השכנה"ג, שאין לומר "מעין שבע" אלא אם יש ספר תורה, והרי על כך לא הקפידו בירושלים, ומכאן מוכח לו שעפ"י מנהגם אפשר לומר גם במנין באקראי, כי עפ"י דעת שכנה"ג אין שום מעלה למנין קבוע אם אין שם ס"ת. דוק בלשונו: "פשט המנהג בעה"ק ירושלים לאומרה בכל מקום שמתפללים בעשרה אע"פ שאין שם ס"ת". וממילא לא היה חשוב בעיניו הפרט שכתב המזבח אדמה "נהגו ברוב המקומות שמתפללים כל לילה", שלדעתו אין שום מעלה בזה, אם כן ה"ה שניתן לאומרו בבית החתן.

אמנם סוף כל סוף, הרי מעיד המזבח אדמה שנהגו בירושלים [וכ"כ השלמי צבור והשדי חמד], שלא לומר מעין שבע אלא "המקומות שמתפללים כל לילה", ומוכח שהקפידו שעכ"פ צריך לדקדק כדעת השו"ע לפי ביאור הט"ז.

טענה אחרת מובאת בהערות לס' אור לציון (ח"ב פי' יט אות ה): "ואף לפי הקבלה, אין הדבר מפורש בדברי האריז"ל, אלא רק דקדוק מדבריו בשער הכוונות, והובא בכה"ח שם, ואין הדבר מוכרח". [אינני יודע מי כתב ההערות, ויש לברר האם שמע כן מהגרבי"צ אבא שאול זצ"ל].

הגדרים למעשה לדעת ה"ט

ה"ט (ס"ק ח) מבאר⁹ הגדר בתחילה: "כ"ש אותן שמתפללין לפרקים במנין בבית" משום "וכל שאין קביעות [לתפילה] אין מקום לזה", משמע שאם מתפללים בקביעות במנין בבית, יש דין כמו בית כנסת. ובפשטות נראה הכוונה **"קביעות" בזמן**, שכל הזמן או עכ"פ בתדירות קבועה יש מנין.

אמנם שוב מחדש ה"ט "ומ"מ נראה דאותן שקובעים מקום להתפלל על איזה ימים כמו שרגילים לעשות בירידים זה הוה דומה לב"ה קבוע", משמע שקביעות "על איזה ימים" נקראת "קביעות". וצ"ע בסברא מה היא המעלה של "איזה ימים" שיחשב דומה לביהכ"נ.

התמיהה הגדולה על גדר השני של ה"ט

ובעיקר צ"ע, שהרי קביעות תפילה בציבור בבית האבל נמשכת ז' ימים. ואף בבית החתן, מצינו שכך היה המנהג הנהוג (תוספתא ברכות פ"ב ה"י, והובא ברי"ף סוכה דף יב.) "השושבינין וכל בני חופה פטורין מן התפילה ומן התפלין **כל שבעת הימים**... ר' שילא או' חתן פטור וכל בני חופה חייבין". [ובדרך החיים כתב במפורש: "אין אומרים ברכת מעין שבע בבית חתנים או בבית האבל שמתפללין **שם כל שבעה במנין**", ואעפ"כ ממשיך להביא את חידוש ה"ט בקובעים "לאיזה ימים" ששם כן אומרים].

ומשום קושיא אלימתא זו, יש נדחקים מאד לפרש בט"ז ש"איזה ימים" היינו כמה שבועות דוקא¹⁰, ותלו זה בדברי שו"ע הגר"ז שכתב: "ואם קובעים מקום להתפלל בו **איזה זמן כגון** בירידים שרגילים לקבוע מקום **על כמה שבועות** יש מי שהורה לאומרה שם שגם שם יש המאחרין לבוא". ומלבד דוחק הנורא להעמיס כן בלשון "איזה ימים" של ה"ט, גם צ"ע בסברא לחלק מה בין מקום תפילה שנמשך שבוע אחד ובין הנמשך "כמה שבועות", איזה שיעור הוא זה, [שאינו אפילו ל' יום]? ויותר בנקל לתלות שלשון הגר"ז לאו דוקא, אמנם גם זה צ"ע. וגדר של ה"ט עדיין צ"ע.

שיטה אחרת לגמרי - שיירי כנסת הגדולה

השיירי כנה"ג (זקן מהט"ז בכס 20 שנה) מבאר את הגדר בדרך אחרת לגמרי. לדעתו, המאפיין של דומה לבית הכנסת הוא הימצאות ספר תורה במקום התפילה. ואף נדחק כן השכנה"ג בדעת "מהר"א ירושלמי" שכתב "כל עשרה שפירשו מן הצבור **אקראי בעלמא**, הרי הן כיחיד ואין מברכין אותה". ופירש השכנה"ג את כוונתו "ויראה דאקראי בעלמא דקאמר, אין כונתו לומר שאין מתפללים שם כי אם פעם אחת באקראי, אלא כונתו **שאינו בית הכנסת קבוע בס"ת**"¹¹. ואף דן שאולי "כל שיש שם ספר תורה אפילו

⁹ זה לשונו: "בבית חתנים כו'. פי' שמתפללי' בביתם במנין ונראה כ"ש אותן שמתפללין לפרקים במנין בבית ואינם הולכים לבהכ"נ דהא בחתנים יש מנהג קבוע טפי להתפלל במנין ואפ"ה אין הדין כמו בבה"כ קבוע לענין זה כ"ש בזה. והכלל בזה דלגבי דידן א"צ כלל לומר אותה אפי' בבהכ"נ קבוע דאין סכנה כמ"ש בטור אלא משום דכבר תקנוה במקום סכנה עדיין עושין כן וכל שאין קביעות אין מקום לזה ומ"מ נראה דאותן שקובעים מקום להתפלל על איזה ימים כמו שרגילים לעשות בירידים זה הוה דומה לב"ה קבוע ואומרים שם ברכה זו".

¹⁰ שו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' כא): "ומשמע קצת מדברי הטו"ז דסגי בכמה ימים, אך... השו"ע הרב ז"ל (סי' רס"ח סעי' ט"ו) שכתב: "ואם קובעים מקום להתפלל בו **איזה זמן כגון** בירידים שרגילים לקבוע מקום **על כמה שבועות** יש מי שהורה לאומרה שם שגם שם יש המאחרין לבוא" ע"כ, והוא מהטו"ז הנ"ל כאשר ציין ע"ז במ"מ שם... ונראה שדעתם דא"א לומר דמש"כ הטו"ז אפי' כמה ימים הוא בדוקא, דא"כ מ"ט אין אומרים בבית חתן ואבל, הא הם ג"כ קובעים עכ"פ לכמה ימים, עכ"ל צ"ל דכוונת הטו"ז הוא כמה שבועות."

¹¹ ובעירו "איזמיר" בדורות לאחר השכנה"ג, נהגו שלא לומר מעין שבע אפילו בבית מדרש קבוע, אם אין שם ספר תורה (כף החיים לגר"ח פלאגי סי' כח אות כב). רבים מפוסקי הספרדים הקדומים דעתם כדעת שכנה"ג [עכ"פ לחומרא], שללא ספר תורה אין לומר מעין שבע. וכ"כ הפרי האדמה בספרו **מזבח אדמה** (אוי"ח סי' רסח): "כתבתי בפרי האדמה (הל' תפילה פ"ט ה"י) דאין לאומרה כי אם במקום ספר תורה

באקראי בעלמא אומרים אותה". ובדעת הרדב"ז שכתב שאומרים מעין שבע בבית המדרש, והרי אין שם ס"ת, מבאר טעמו השכנה"ג: **"בית המדרש שקדושתו כקדושת בית הכנסת"**. חזינן שפשוט לשכנה"ג שגדר מה נחשב כדין דומה לביהכ"נ – אינו אלא **מעלת קדושת המקום**. אין לו צד להבין את לשון "אקראי" של המהר"א ירושלמי כפשוטו, שהיינו מבחינת זמן. ומה דחקו לומר כן? ודאי **הסברא דחקו**, שאין מעלת בית הכנסת אלא קדושת מקומו, אם כן הגדר של "דומה לביהכ"נ" גם כן בקדושת המקום, אלא בחינה פחותה מקדושת ביכ"נ ממש. ולכאוי' חלוקות מקצה לקצה דרך הבנת ה"ט"ז ודרך הבנת השכנה"ג בגדרי הדין. [עכ"פ גם דעת השיירי כנסת הגדולה מבוארת שאין גדרי הדין תלויים במציאות הפרקטית אם יש חשש מאחרים, אלא כגדר הריב"ש **"לא נתקנה אלא בבית הכנסת"**, והנידון הוא מה מגדיר דומה לבית כנסת].

ישוב בהבנת הגדר השני של ה"ט"ז

מצינו בדברי **שו"ת בית דוד** (סי' תקל"ז), שדן בתקופה (בשנת תק"ס) שברחו מהעיר לכפרים מפני הדבר, לכאוי' לתקופה ממושכת, ואעפ"כ דעתו **"שהתפילה שמתפללים הוא בבית איזה איש מיוחד שהוא ממש כבית חתנים"**. צ"ב אריכות לשונו **"בבית איזה איש מיוחד"**. עוד מבואר בדברי הבית דוד דבר פלאי לכאוי', שעדיף מנין שמתפללים ב"חלקת שדה", שבזה נצרך לדון בארוכה למה גם שם אין לומר "מעין שבע". ונראה ברור בכוונתו, שהמגרעת בבתי חתנים ואבלים שאינם נחשבים דומים לביהכ"נ - היא שהבית הוא של "איש מיוחד" [איש פרטי]. ופשוט שאין הכוונה לבעלות ממונית, שהרי יש בית כנסת של יחיד, אלא כוונתו שעיקר יעוד שימוש הבית הוא לאדם מיוחד, אלא שנותן רשות שיתפללו שם [ואע"פ שיתכן שאף הבעה"ב נצרך למנין זה]. ולכן היה לו צורך לדון על המנין "בחלקת שדה", שכנראה לא היה מיועד לשום שימוש אחר, וקבעוהו למקום תפילה זמני.

ולפי הבנה זו, יש ליישב בפשיטות את דעת ה"ט"ז, שיש מעלה גדולה לבית כנסת "לאיזה ימים" ביריד, יותר מבית החתן והאבל שנקבע לתפילה לז' ימים. שהרי תפילה בבית החתן ובית האבל הוא "בבית איש מיוחד", שעיקר יעוד הבית הוא לצורכו הפרטי, לצורך החתן או האבל, ויעודו כמקום לתפילה אינו אלא **יעוד משני**. ובכה"ג אינו נחשב דומה לבית כנסת אף אילו יהיה לימים רבים ["קבוע" הוא גדר אחר]. אבל ביהכ"נ שנקבע ביריד אפילו ל"איזה ימים", כיון שנקבע כל עיקר יעודו של המקום לצורך תפילות, נחשב דומה לביהכ"נ. ונראה **שזה מבואר בלשון ה"ט"ז**, אלא שצריך לקרא את המשפט בהדגשה אחרת: **"ידאותן שקובעים מקום להתפלל על איזה ימים כמו שרגילים לעשות בירידים זה הוה דומה לב"ה קבוע"**. אין כוונתו להדגיש "על איזה ימים" שהרי אף חתן ואבל הם לכמה ימים, אלא **"שקובעים מקום להתפלל"**, שנקבע מקום לתפילה כעיקר יעודו, ולא כבית החתן והאבל שעיקר המקום לא הוקבע לתפילה. **וכן בדברי הגר"ז יש לקרא כן**: "ואם קובעים מקום להתפלל בו איזה זמן כגון בירידים שרגילים לקבוע מקום על כמה שבועות". ולא הזכיר "כגון... על כמה שבועות" אלא משום שבירידים שנמשכו כמה שבועות היתה הדרך שקבעו בית מיוחד לצורך תפילה, ולא הסתפקו לתפלל בבתי פרטיים.

ואומרים ערבית בכל לילה בקבע. ונתקשה במנהג ירושלים "אמנם פה עה"ק ירושלים ת"ו מקרב שנים נהגו ברוב מקומות שמתפללים כל לילה לומר בו ברכה מעין שבע אפילו אין שם ס"ת, באמנם כי ע"פ הסוד כן ראוי להיות". וטורח ליישב את המנהג עפ"י נגלה בדרך מחודשת: "אפילו לדעת מרן וכל הפוסקים י"ל דבעה"ק ירושלים ת"ו דהוי יותר מבית שיש בו ספרים שכתב השיירי (א"ח סי' קל"א הגהת ב"י אות ר')... בענין נפילת אפים בבית שיש ספרים סמך לנפול על פניו". ולא עלה בדעתו לומר שסומכים על ה"ט"ז. וכן רואים אצל הבן איש חי, עיי' למעלה מה שדקדקנו בדבריו. וכן פסק באור לציון (ח"ב פ"ט דין ה): "אין אומרים ברכת מעין שבע בבית שאין בו ספר תורה", ומציין שמנהג ירושלים אינו כן. אמנם בתשו' בית דוד (סי' תקלו בסוף התשובה), אף שהיה מחכמים הספרדים, מפקפק על דעת השכנה"ג הנ"ל שמצריך ס"ת דוקא, ומשמע דעתו כמשמעות הרדב"ז דסגי במנין קבוע ללא ספר תורה. ובתחילת תשובת ביד דוד, גם מעמיד סברא וחילוק גדלים כפי שמבואר בט"ז לענין ביכ"נ ביריד.

המכנה המשותף בשני הגדרים השונים של ה"ט"

וצ"ב שמצינו בדעת ה"ט" שני גדרים שונים מאד לכאוי' בהגדרת מקום הדומה לביהכ"נ:
(א) בתחילת דבריו - "כ"ש אותן שמתפללין לפרקים במנין בבית" משום "וכל שאין קביעות [לתפילה] אין מקום לזה", משמע שקביעות במנין **בבית פרטי**, יש דין כמו בית כנסת, והגדר קביעות הוא - בזמן.
(ב) בסוף דבריו - "**שקובעים מקום להתפלל**", כאשר המקום הוקבע יעודו לתפילה - אין שיעור בזמן, אלא בייחוד המקום לתפילה, ואפילו לאיזה ימים סגי.

ונראה לבאר את הגדר בהעמקה בהבנת הגדרים. נראה שמודה ה"ט" לעיקר **סברת השכנה"ג**, שבחינת "דומה לבית הכנסת" אינו אלא בחינה בקדושת **המקום**, אלא שלדעת ה"ט" אינו נקבע ע"י הימצאות ספר תורה, אלא מחמת יעוד המקום לתפילה, אף שאינו במעלת קדושת ביהכ"נ ממש. ויש בכך שני אופנים: (א) יעוד עיקר שימוש המקום לתפילה [אפילו לזמן קצר מאד], כגון מקום שהוקבע לתפילה ביריד. (ב) יעוד קבוע למקום לתפילה, אף שאינו אלא יעוד טפל למקום זה.¹²

כגדרי הדין של ה"ט" כפי שדקדקנו, ניתן לבאר גם ללא הבנה הנ"ל של מקצת קדושה¹³, אכן הבנה הנ"ל של "מקצת קדושה" נוחה להבנה וסברא ברורה.

עוד בגדר בית הכנסת הזמני של היריד

כאמור בהערה למטה, השו"ע הגר"ז פקפק בעיקר גדר זה, בהביאו כדעת "יש מי שהורה" בלבד ודלא כדעת הסתם. וכן ה"תוספת שבת" לא הביא כלל את הדין השני של ה"ט". והאליה רבה החמיר שנוטה דעתו שבאופן זה צריך שיהיה יש שם ספר תורה [משמע כוונתו לצרף בזה את דעת שיירי כנסת הגדולה שדן שמועיל ס"ת אף במנין אקראי]. והדרך החיים המשנה ברורה (ס"ק כד) פסקו בהחלטיות שצריך שיהיה ספר תורה במנין כנ"ל [שאינו קבוע לעולם], ובלאו הכי אין אומרים "מעין שבע".

¹² כן למדנו מאברהם אבינו שיש מעלה בייחוד מקום לתפילה, משמע שמקדש את המקום לתפילתו. שנאמר (פ' וירא יט, כז): "וַיִּשְׁכֶּם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם אֵת פְּנֵי ה'", "מכאן אמרו רבותינו כל הקובע מקום לתפלתו א-להי אברהם יהיה בעזרו" (מדרש שכל טוב שם סי' לה). "התפלל לשם **במקום קדושה כדי שתהא תפילתו נשמעת** וכדכתיב באברהם 'אל המקום אשר עמד שם' אלמא שהמקום גורם" (בי"ח יו"ד סי' רז אות נא). אלא שלמעלת "דומה לבית כנסת", שהוא מקום תפילה של ציבור, בעיני שציבור יקבע מקום תפילתם שם, ולא סגי בקביעת מקום של יחיד.

¹³ הרי הבית יוסף מביא מקור אחר לדין זה: "כתב הגאון מהר"י אבוהב ז"ל בשם ספר המנהגות דבבית חתנים ואבלים דליכא טעמא דמאחרים לבוא שיהיו ניזוקין לא אמרינן ברכה אחת מעין שבע". וכן משמע מפשטות לשון השולחן ערוך (סעי' י): "אין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים, דליכא טעמא דמאחרין לבא שיהיו ניזוקין". משמע שגם בימינו תלוי בטעם שמאחרים. ולפי זה לכאוי' אין הגדר תלוי כלל אם יש שם "בית כנסת" או "דומה לבית כנסת", ובוודאי אין נפקא מינא אם יש ספר תורה או קדושת בית מדרש. וכן משמע מפשטות לשון השולחן ערוך (סעי' י): "אין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים, דליכא טעמא דמאחרין לבא שיהיו ניזוקין".

אכן מבאר השו"ע הגר"ז (סי' רסח סעי' טו) עפ"י גדרי ה"ט" לפי הדרך הנ"ל: "אין לומר שם ברכת מעין ד' דכיון שאין שם מנין קבוע לא שייך הטעם בשביל שיסיימו תפלתם המאחרים לבא, ואע"פ שעכשיו שבתי כנסיות שלנו בישוב לא שייך כלל טעם זה... מכל מקום **בכל מקום שאין שם מנין קבוע לא תקנו בו חכמים מעולם**. ואם קובעים מקום להתפלל בו בעשרה איזה זמן כגון בירידין שרגילים לקבוע מקום על כמה שבועות **יש מי שהורה לאמרה שם שגם שם יש המאחרין לבוא**".

וצ"ע - מה טעם דעת הסתם של הגר"ז, שרק במנין קבוע יש מאחרים, וצ"ע למה בית הכנסת של היריד מובא רק כדעת "יש מי שהורה" [ולכאוי' העיקר כהסתם דלא כדבריו], הלא בזמן היריד אין מקום אחר להתפלל מלבד מקום זה, ובוודאי שייך טעם מאחרים. ואף צ"ע למה במנין באקראי לא שייך הטעם שמאחרין לבא, הרי אם יש רצון והסכמה של ציבור להגיע למנין אקראי זה, שייך שיהיו מאחרים.

אלא נראה ברור שגם הגר"ז אינו תולה את הדין שנעין בכל אופן ואופן אם שייך בו טעם מאחרים [אילו היה אופן מסויים כזה בימי חז"ל שאז היתה סכנה למאחרים]. אלא היסוד שלא נתקנה התקנה הקדומה בכל מנין, אלא דוקא מנין חשוב והיינו שקבוע [ששם היה חשש למאחרים]. אבל **בכל מנין אקראי לא תקנו**, ולא דקדקו בכל אופן ואופן, שבוודאי יש אופנים של מניני אקראי שיש חשש למאחרים. אם כן גדר הדין הוא שתיקנו ב"מנין קבוע" דוקא לפי דעת הסתם, ואף כאשר "קובעים מקום להתפלל בו בעשרה איזה זמן" [ולא בבית פרטי כפי שדקדקנו למעלה שכן בהכרח כוונת הגר"ז] יש חשיבות לאופן כזה שגם עליו יתקנו משום המאחרים.

דינים העולים

א) ברור מאד לפי הגדרים שנתבארו, שהמנינים היום בשעת המגיפה, המתקיימים בחניות רכב, בגינות, ברחוב ובמדרכה – כל מקומות אלו, כיון שהיעוד העיקרי שלהם אינו לתפילה, אינם נחשבים בגדר דומה לבית כנסת [שחידש ה"י לגבי ביהכ"נ שביריד], ואף אם יונח ספר תורה שם. ואם אין שם ספר תורה, בלאו הכי אינו ראוי לאמירת מעין שבע, לדעת הדרך החיים והמ"ב (סי' רסח ס"ק כד) שהחמירו כן בביכ"נ ביריד (שבאופן זה החמירו שיהיה גם כסברת שכנה"ג).

ב) ואף באופן שעברו יחד רוב או כל מתפללי בית כנסת מסוים להתפלל בחצר מסויים [וה"ה אם הלכו רובם להתפלל בבית החתן], נראה לכאוי לפי הגדרים שנתבארו בט"ז כנ"ל, שכיון שהמקום מיועד בעיקר לשימוש אחר ולא נועד לתפילה אלא באופן אקראי, לא ניתן לברך מעין שבע, **ודלא כדין שחידש התהילה לדוד**¹⁴. [אלא אם הוא באופן שהמקום השני שהם מתפללים הוא מקום שמיועד עכשיו לצורך התפילה בלבד].

ג) כאשר מתקיימת שמחת חתן בבית מלון ומיעדים אולם אחד לשימוש בית כנסת ובית מדרש למשך כל השבת, נראה בסברא לכאוי שהוא בגדר "דומה לבית הכנסת" כמו שהיה ביריד אע"פ שאין שימוש מיועד אלא מעט יותר מ-24 שעות [ממנחה ביום ששי עד תפילת מעריב במוצאי שבת], דמאי שנא. אמנם צריך שיהיה מונח שם **ספר תורה גם בליל שבת**, כהוראת המ"ב.

אריאל בוקוולד

אשמח לקבל הערות.¹⁵

¹⁴ ודעת התהלה לדוד נראה שמיוסדת על דקדוק בדרך שו"ע הגר"ז, וכדרכו. ולשון הגר"ז "בכל מקום שאין שם מנין קבוע לא תקנו בו חכמים מעולם", שינה מלשון הריב"ש "לא נתקנה אלא בבית הכנסת", משמע מדקדוק לשון הגר"ז שהתקנה היתה על ה"מנין" ולא על ה"בית כנסת", ובכה"ג הוא המנין הקבוע. אבל אין הכרח מהדקדוק הנ"ל בגר"ז שכוונתו למנין קבוע אף ללא ביכ"נ קבוע. וצ"ע.

וליישב את מנהג מחאות ברחובה של עיר בירושלים, אולי י"ל שכפי שהיתה קדושה מסוימת ב"רחובה של עיר" בזמן חז"ל, משום שהוקבע מעיקרא למקום תפילה בתעניות. וכך נראה שהיתה דעת רבני העדה החרדית, שאם לא כן, למה קבעו להתפלל ברחובה של עיר. האם תפילה זו הפגנה? למה לקלקל את התפילה? אלא י"ל שכוונתו כלפי שמיא כוונתו שירחם עלינו בתפילתנו מתוך רחובה של עיר כפי שהיה נהוג בחז"ל בעת צרה.

¹⁵ כתובת: eabuckwold@gmail.com